

Arap Dilinde Naht Olgusu (İbn Fâris Örneğinde)* A Case of Naht in Arabic Language (In the Case of İbn Faris)

Amir KAHAYEV

Dr.
Konya, Turkey
amirkahayev@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1162-3735

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 10 Nisan / April 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 30 Nisan / April 2019
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 6 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 31-48

Atıf / Cite as

Kahayev, Amir. "Arap Dilinde Naht Olgusu (İbn Fâris Örneğinde)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2019): 31-48.

Doi: 10.33460/beitfd.551601

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Naht, Arap dilinde iki veya üç kelimedenden ya da bir cümleden ihtisar yoluyla yepyeni bir kelime üretmektir. Dili zenginleştirme ve ihtisar gibi özellikleri olan naht olgusu bir dil açısından çok önemli husustur. el-Halil b. Ahmed, Arap dilindeki naht olgusunu ilk ifade eden kişi olarak bilinmektedir. O, el-'Ayn adlı eserinde naht'la ilgili çok ayrıntılı bilgi vermese de böyle bir özelliğin varlığına dikkat çekmektedir. Bununla beraber İslam'dan önceki dönemde de naht'la alakalı örnekler ne kadar az olsa da bilinmektedir.

Makalede naht'ın tanımı verildikten sonra naht'ın cevazı, Arapların naht'a başvurma sebebi ve gayesi ile alakalı bilgi verilecek, naht ile iştikak arasında olan fark belirtilecek, naht'ın genel itibarıyla semâ'î olduğu vurgulanacaktır. Bununla beraber eserlerinde naht olgusunu daha farklı ve daha geniş bir şekilde işleyen İbn Fâris'in bu konuyla alakalı görüşleri incelenecek ve müellifin naht düşüncesine yöneltlen eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevaplar da ele alınacaktır. Ayrıca makalede naht'ın çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi verilecek, menhût ve mezîd kelimeler arasındaki farklar belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, Mekâyîsu'l-luğa, Sözlük, İbn Fâris, Naht.

* Bu çalışma yazarın İbn Fâris'in Mu'cemu Mekâyîsi'l-luğa Adlı Eserinde Örnekleriyle Sözlük Bilimi Yöntemi başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Abstract: *The naht, in Arabic language is to create a new words shortly by two or three words or a sentence. Case of naht that features such as enriching and shortening language is very important point with regard to any language. al-Khalil b. Ahmad is known as the first person to express case of naht in the Arabic language. Although he did not give very detailed information about naht in his book is named al-Ayn, he pointed out the existence of feature like that. Therefore, a few examples is known related to naht in the period before Islam.*

In this article, naht will be defined, then the information will be given about the permission of the naht and the reason of Arabs' applying to the Naht. The difference between "naht" and "ishtiqaq" will be emphasized and it will be emphasized that the naht is basically "samai" (accepted by hearing). In addition to this it will be dealt in this article the opinions of Ibn Faris who deals with the case of naht differently and widely also will be discussed the criticism of the author's opinion related to naht and answers to these criticism. On the other hand detailed information will be given in the article about the kinds of naht and the difference between "menhut" and "mezid" words will be emphasized.

Keywords: *Arabic Language, Maqayis al-Lugha, Dictionary, Ibn Faris, an-Naht.*

GİRİŞ

Dil bilimine çok önem veren ve dilin mantığını kavrayamayanların kolay yanılabilirliğini ifade eden İbn Fâris¹, Arap dili alanında büyük bir otoriteydi.² Eserlerinde Kûfe dil ekolüne mensup el-Kisâfî (ö. 189/805) ve el-Ferrâ' (ö. 207/822) gibi bilgilerin düşünceleriyle beraber Basra dil ekolünün görüşlerine de rastlanmaktadır.

İbn Fâris'in *Mekâyisu'l-luğa* adlı sözlüğü, muzâaf ve üç harfli kelimelerde mekâyis, usul/ortak anlam olgusu, dört ve beş harfli kelimelerde naht düşüncesi ve eserin yazım şekli (maddelerin dizimi) olmak üzere üç önemli özelliğe sahiptir. İbn Fâris sözlüklere ortak anlam düşüncesiyle bazı kelimeleri ihtisar etmek suretiyle meydana gelen yapay kelimeler (menhût) fikrini getirerek sözlük alanında etimolojik yaklaşımı başlatan kişidir.³

Arap dilinde, dili geliştirme ve yeni kelime üretme yollarından biridir naht. Naht, lügatte "yontmak, oymak ve düzleştirmek" manalarına gelir. Örneğin تَحَتَّ النَّجَارُ الْحَسْبَةَ cümlesi "Marangoz tahtayı (demir parçasıyla) yonttu, düzleştirdi"

1 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, Kazvîn şehrinde doğmuş, Hemedân'da bir müddet yaşamış, buradan ayrıldıktan sonra Rey şehrine yerleşmiş ve bu şehirde 395/1004 senesinde vefat etmiştir. Dil ve sözlük bilimi alanında söz sahibi bir bilgidir. Bk. Cemaluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî – Beyrut: Mu'essesetu'l-kutubi's-sekâfiyye 1406/1986), 1: 127-130; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmu'su terâcim* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002), 1: 193.

2 Huseyin Tural, "İbn Faris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 480.

3 Huseyin Elmali, "Mu'cemu mekayisi'l-luga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 346-347.

anlamını vermektedir.⁴ (وَكَأَنَّهُمْ يَنْجِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ) “Onlar, dağlardan emniyet içinde kalacakları evler oyarlardı” (el-Hicr 15/82) âyetinde de görüldüğü üzere Kur’ân-ı Kerîm’de de bu kelime⁵ “dağı, taşı yontmak, oymak” anlamında kullanılmaktadır.

Terim olarak naht, iki veya üç kelimenin ya da bir cümlelin bazı harflerini alıp, harfleri alınan sözcük ya da cümlelin anlamına delalet edecek şekilde yepyeni bir kelime üretmektir. Bu işlem, ahşap ve taş yontmacılığına benzediği için *naht* şeklinde isimlendirilmiştir.⁶ Bu yolla elde edilen kelimeye *menhût*, kendisinden türetme yapılan sözcük ya da cümleye (asl) de *menhût minh* denilir.⁷ Bazı dil bilginleri tarafından naht, *el-iştikâku’l-kubbâr* şeklinde adlandırılmıştır.⁸

İbn Fâris’den evvel İslâm’dan hem önce hem de sonraki dönemde naht’la alakalı örnekler ne kadar az olsa da bilinmekteydi.⁹ el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Arap dilindeki naht olgusunu ilk ifade eden kişi olarak bilinmektedir.¹⁰ O, naht’ı “iki kelimeden bir kelime türetmek” şeklinde tarif etmektedir. Ona göre *حَيَّ عَلَى* gibi iki kelimenin birleştirilmesi yoluyla *حَيَّعَلَّ* fiilinin türetilmesi dışında “ع” harfi ile “ح” harfi mahreçleri yakın olduğu için bir kelimeye bir araya gelmezler.¹¹ Buna göre *حَيَّعَلَّ* kelimesi *حَيَّ* ve *عَلَى* kelimelerinin birleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Buradan hareketle bu fiilin *حَيَّعَلَّ* → *يُحَيِّعَلُّ* → *حَيَّعَلَّ* şeklinde çekimi yapılabilir.¹² Bu fiil de “Haydi namaza! Haydi kurtuluşa! dedi” anlamına gelmektedir.

el-Halîl’in bu kelime için verdiği örneklerden biri aşağıdaki beyittir: [Vâfir]

أَقُولُ لَهَا وَدَمْعُ الْعَيْنِ جَارٍ   أَلَمْ يَحْزُنْكَ حَيَّعَلَّ الْمُنَادِي

“Gözden yaşlar boşanırken ben ona şöyle diyorum: Müezzinin haydi namaza - haydi kurtuluşa demesi seni üzmedi mi?!”¹³

4 Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-luğa*, nşr. Abdusselam Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru’l-fikr, 1399/1979), 5: 404.

5 Ayrıca bu kelime için bk. el-A’râf 7/74, eş-Şu’arâ 26/149, es-Sâffât 37/95.

6 Abdulkadir b. Mustafa el-Mağribî, *el-iştikâk ve’t-ta’rib* (Mısır: Matba’atu’l-Hilâl, 1908), 21; Yakup Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, *Nüsha* 10 (Yaz 2003): 99-100; Muhammed es-Seyyid Ali Belâsî, “Arap Dilinde Naht”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2, trc. Mehmet Ali Şimşek (Aralık 2003): 408.

7 Reşit Özbalkıç, “Naht”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32 (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 310.

8 Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, 99; Belâsî, “Arap Dilinde Naht”, 408.

9 Emin Muhammed Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavî menhecuhu ve eseruhu fi’d-dirâsâti’l-luğaviyye* (Riyad: Câmî’atu’l-İmam Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, 1411/1911), 456.

10 Muhammed Reşad el-Hamzâvî, “Nazariyyetu’n-nahti’l-‘Arabiyyeti’l-mağbûne”, *Havliyyâtu’l-câmî’ati’t-Tûnusiyye* 27 (1988): 33; Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, 100; Belâsî, “Arap Dilinde Naht” 408.

11 el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâfî (Beyrut: Mu’essesetu’l-‘ilemî li’l-matbû’ât, 1988), 1: 60-61.

12 el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 1: 60.

13 el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, 1: 60; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve sihâhu’l-‘Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdulğâfûr’Addâr (Beyrut: Dâru’l-‘ilm li’l-melâyin, 1990), 5: 1854; Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, ts.), 11: 156; (Bu şiirin yazarı bilinmemektedir).

Naht'ın cevazı konusunda geçmişten günümüze kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kabul etmeyenler yanında bazı şartlar dâhilinde naht'ı savunanlar da olmuştur. Hicrî VI. asrın nahiv âlimlerinden Ebû Ali Hasan b. el-Hatîr en-Nu'mânî (ö. 598/1201), *Tenbîhu'l-bâri'în 'ale'l-menhût min kelâmi'l-'Arab* adıyla müstakil bir eser kaleme almıştır.¹⁴ el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796), İbnu's-Sikkî (ö. 244/858), el-Cevherî (ö. 393/1003 [?]), Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1038), el-Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) naht yöntemine taraftar olan ve eserlerinde konuyu ele alan başlıca yazarlardır. Kahire Arap Dili Kurumu 1948 yılında harfleri birbirine uyumlu olmak, Arapça'nın vezin ve kurallarına uygun bulunmak şartıyla bilim ve sanatta düşüncelerin kısa ibare ve terimlerle anlatılmasına olan ihtiyaçtan dolayı naht'a onay vermiştir.¹⁵

Diğer taraftan, çeşitli yabancı terimleri Arapçalaştıran Mustafa eş-Şihâbî (ö. 1388/1968) naht yöntemine nadir olarak başvurduğunu belirtmiş, Mustafa Cevâd (ö. 1389/1969) ve Anistâs el-Kermelî (ö. 1366/1947) ise naht yöntemine karşı çıkanların önde gelenleri içinde yer almıştır. Naht'a taraftar olan ve bu konuda müstakil eser yazan yazarlar arasında Mahmûd Şukrî el-Âlûsî (ö. 1342/1924), Sâtî' el-Husarî (ö. 1388/1968), Nihâd el-Mûsâ ve Muhammed Hasan Abdulazîz zikredilebilir. Ayrıca Corcî Zeydân (ö. 1332/1914), Anistâs el-Kermelî, Carl Brockelmann (ö. 1375/1956) gibi birçok çağdaş yazarın konuyla ilgili yazıları bulunmaktadır.¹⁶ Ayrıca Corcî Zeydân gibi bazı kimseler naht'ı sulâsî kelimelere uygulamış olsalar bile dil bilginleri tarafından bu uygulama doğru karşılanmamıştır.¹⁷

İbn Manzûr (ö. 711/1311), Arapların naht'a başvurma sebebini bazı kelimelerin çok kullanılmasına bağlamaktadır. Şöyle ki, Araplar çok kullanılan iki kelimenin harflerini birbirine eklemek suretiyle menhût bir kelime oluşturmaktadırlar.¹⁸

Naht'ın iki kelimedenden bir kelime yapma olduğu söylendiği takdirde onun kısaltma (ihtisar) gibi bir gayesi ortaya çıkmaktadır.¹⁹ Dillerin zaman geçtikçe ve geliştikçe özlü hale gelmesi bir gerçektir.²⁰ Bu anlamda İbn Fâris de naht'ı ihtisarin bir çeşidi olarak değerlendirmiştir.²¹ Yeni kelimeler ortaya koyduğu için diğer bir gayesi de dili zenginleştirmektir.²²

14 Muhammed Mustafa Rıdvân, *el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. Fâris er-Râzi ve âsaruhû fi'l-luğa ve fi'n-nahv* (Mısır: Dâru nahda, 1991), 186.

15 Özbalıkcı, "Naht", 310.

16 Özbalıkcı, "Naht", 310.

17 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavi*, 486-487.

18 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11: 705.

19 Civelek, "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı", 103.

20 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavi*, 466.

21 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *es-Sâhibî fi fikihî'l-luğati'l-'Arabiyye ve mesâ'ilihâ ve suneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ' (Beyrut: Mektebetu'l-me'ârif, 1414/1993), 263-264.

22 Civelek, "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı", 103.

1. Naht ve İştikak

Dil bilginlerinin bir kısmı naht'ı iştikaktan sayarken diğer bir kısmı ise bu görüşü kabul etmemiştir. Abdulkadir el-Mağribî (ö. 1375/1956) ise naht'ı gerçek iştikak değil ama iştikak kabilinden kabul etmiştir. Çünkü iştikak, bir kelimenin başka bir kelimedenden türetilmesi iken, naht ise bir kelimenin iki ya da daha fazla kelimedenden çıkarılmasıdır. Çıkarılan yeni kelime de menhût olarak adlandırılır.²³

İbn Fâris, *es-Sâhibî* adlı eserinde iştikakla alakalı bir bölüm²⁴ yazmış ancak burada naht konusunu işlememiştir. Yine aynı eserde naht'la alakalı bölümde²⁵ naht'ın iştikaktan sayılması gerektiğini ifade etmemiştir. Naht'ın bir kelime türetme yöntemi olarak kullanılmasını savunan çağdaş dil bilginleri, düşüncelerinin temel dayanaklarını, naht düşüncesini benimseyen ve bunu *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa* adlı eserinde tatbik eden İbn Fâris'in görüşlerinden almışlardır. Klasik dil bilginleri arasında onun, konuyla en çok ilgilenen kişi olduğunu söylemek mümkündür. Üçten çok harfli olan kelimelerin çoğunun iki veya üç sulâsî (üç harfli) kelimedenden meydana gelen menhût kelimeler olduğu düşüncesini ilk ifade eden bilgin İbn Fâris'tir. O bu fikrini üç yüzden çok kelimedede uygulamaya çalışmıştır.²⁶

2. Naht'ın Kiyasî veya Semâ'î Oluşu

Bazı araştırmacılar İbn Fâris'in "... Üç harf üzerindeki kelimelerin çoğunun menhût oluşu hususundaki görüşümüz budur"²⁷ şeklindeki ifadesini farklı bir şekilde yorumlamışlar ve bu metinden, İbn Fâris'in naht'ın kıyasî olduğunu ileri sürdüğü sonucunu çıkarmışlardır. Genellikle naht'ın, isim tamlamasına nispeti²⁸ dışında semâ'î olduğu kabul edilmektedir. Naht yapacak kişilerin dikkate alacakları bir kuralı da yoktur.²⁹ Bazı bilginler ise isim tamlamasına nispet edilen naht'ın da semâ'î olduğunu kabul etmektedirler.³⁰

İbn Fâris'in "Dört ve beş harfli kelimelerin kıyasa uygun bir yönü vardır. Dakik bir araştırma bunu ortaya çıkarır ve bu kelimelerin çoğu menhûttur"³¹ ifadesinden naht'ın kıyasî olduğunu söyleyenler olmuştur. Ancak İbn Fâris'in burada "kıyas" kelimesiyle kastettiği Arapçadaki dört ve beş harfli kelimelerin tespiti, daha sonra ise naht'a uygun yönünün araştırılmasıdır.³² Görüldüğü gibi ilk önce yapılması gereken dört ve beş harfli kelimelerin tespiti, bundan sonra ise menhût minh'in araştırılmasıdır. Yoksa üç harfli kelimelerden dört ve beş harfli kelimeler naht etmek değildir. Bu anlamda İbn Fâris şunları kaydetmektedir: "Bugün bizim

23 el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-ta'rib*, 21; Belâsî, "Arap Dilinde Naht", 413.

24 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 66-67.

25 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 263-264.

26 Özbalıkcı, "Naht", 310.

27 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 264.

28 Bu naht çeşitinin açıklaması için "Naht'ın Kısımları" başlığına bk.

29 Belâsî, "Arap Dilinde Naht", 414.

30 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavî*, 493.

31 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 328-329.

32 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavî*, 498.

yeni kelimeler ortaya koyma, Arapların söylediğinin dışında bir şeyler söyleme ve onların yapmadığı kıyası yapma hakkımız yoktur. Çünkü bunda dilin fesadı ve hakikatlerinin de yok olması söz konusudur. Dil bizim şimdi yapacağımız bir kıyasla elde edilemez".³³ İbn Fâris burada kıyasın icat değil izhar etme özelliğinden bahsetmektedir.

3. İbn Fâris'in Naht Düşüncesi

Kûfe ekolü dört ve beş harfli kelimeleri mezîd kelimeler olarak görürken; Basra ekolü ise bu kelimeleri mücerred dört ve beş harfli kelimeler olarak değerlendirmiştir.³⁴ İbn Fâris ise bu kelimelerin çoğunun menhût olduğunu söyleyerek yeni bir görüş ortaya koymuştur. Örneğin جَعْفَر (nehir) kelimesi Kûfe ekolüne göre mezîd, Basra ekolüne göre mücerred dört harfli,³⁵ İbn Fâris'e göre ise menhût bir kelimedir.³⁶

İbn Fâris naht düşüncesini *Mekâyîsu'l-luğâ* adlı sözlüğünde birçok örneğe uygulamış ve şöyle bir teori ortaya koymuştur: Üç harften daha çok harfe sahip olan kelimelerin çoğu, sulâsî iki lafızdan menhût'tur.³⁷ İbn Fâris şunları söylemiştir: "Araplar, iki kelimededen bir kelime naht ederler (türetirler). Bu bir tür kısaltmadır. Örnek olarak iki isme nispet edilen رَجُلٌ عَبَسَمِيٌّ (Abduşşems'li bir adam) kelimesini vermek mümkündür."³⁸ "عَبَسَمِيٌّ" kelimesi, izafet terkibi olan عَيْدٌ شَمْسِ سَوْجُوكَلَرِنَدِن تِيرِيلِن بِن اِسْمِ-i mensûbtur. *es-Sâhibî* adlı eserinde de "Üçten daha fazla kök harfi bulunan kelimelerin çoğunun menhût olması noktasında bizim görüşümüz budur" şeklinde kayıt düşmüştür. Örneğin Arapların "sert/güçlü adam" için söyledikleri صَبَطٌ kelimesi³⁹ صَطَرَ ve صَبَطَ (sıkıca tutmak ve büyüklük) kelimelerinden oluşmuştur.⁴⁰ Müellif yine bu eserinde naht'ı bütün yönleriyle *Mekâyîsu'l-luğâ*'da açıkladığını belirtmektedir.⁴¹

Naht'ın nazarî kısmını *es-Sâhibî*'de veren İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ* adlı eserinde bu nazariyesini birçok örnekle tahlil etmiştir. O, *Mekâyîsu'l-luğâ*'da şunları söylemektedir: "Dört ve beş harfli kelimelerin kıyasa uygun bir yönü vardır. Dakik bir araştırma bunu ortaya çıkarır ve bu kelimelerin çoğu menhût'tur. Naht'ın anlamı, iki kelimededen, her iki kelimenin de bazı harfleri alınarak yeni bir kelime oluşturmaktır. Bu görüşe temel olan, el-Halîl'in, Arapların حَيْعَلُ الرَّجُلُ dediğinde bu cümlenin عَلَى حَيٍّ anlamına geldiğini ifade etmiş olmasıdır. عَبَسَمِيٌّ lafzı da neredeyse üzerinde ittifak edilen menhût bir kelimedir."⁴²

33 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 67.

34 Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ilil-hilâf beyne'n-nahviyyin: el-Basriyyin ve'l-Küfîyyin* (b.y.: Dâru'l-fikr, ts.), 2: 793.

35 Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ilil-hilâf*, 2: 793-794.

36 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 508.

37 Belâsî, "Arap Dilinde Naht", 412.

38 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 263-264.

39 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 264.

40 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 3: 401.

41 İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 264.

42 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 328-329.

Yukarıdaki metinden İbn Fâris'in bu naht görüşünü el-Halil b. Ahmed'den aldığı ve bu hususta onun metoduna göre hareket ettiği anlaşılrsa da o bu konuda el-Halil'den yukarıdaki iki örnekten başka bir şey nakletmemiştir. Hatta bu örnekler dışında o, eserinde cümleden oluşturulan fiilî naht ve nisbî naht'la⁴³ alakalı başka bir örnek vermemiştir. İbn Fâris'ten önce naht çeşitlerinden sadece cümleden oluşturulan fiilî naht ve nisbî naht bilinmekteydi. İbn Fâris'in ortaya koyduğu naht olgusu ise daha farklı ve daha geniştir. Bu anlamda o naht olgusunu ilk ortaya koyan kişi sayılmaktadır.⁴⁴

İbn Fâris yukarıdaki metinde menhût kelimelerin sadece dört ve beş harften ibaret olduğunu ifade etmektedir. Altı ve yedi harfli kelimeler ise ona göre zaid harfe veya harflere sahip olan kelimelerdir. İbn Fâris'e göre üç harften daha çok harfe sahip olan kelimeler üç çeşide ayrılmaktadır:

1. Sahih anlamlı, kıyasa uygun iki ve daha çok kelimedenden naht edilen kelimeler (menhût kelimeler),
2. Bir veya iki harf ilaveli bir tek kelimedenden ibaret mezîd kelimeler,
3. Üç harften daha çok harfle vaz' edilen kıyasa uygun olmayan kelimeler (mevzû' kelimeler).⁴⁵

Naht'a başvurma konusunda İbn Fâris mutedil davranmış ve taassuptan da uzak durmuştur. Müellifin bu konudaki tavrını göstermesi açısından şu örnekler verilebilir:

البُغُوم (yemek borusu) kelimesi بَلَعَ (yutmak) kelimesinden alınmıştır. Mübalağa için bu kelimeye harf ziyade edilmiştir.⁴⁶

الْحُلُقُوم (boğaz) kelimesi menhût değildir. Sonuna "م" harfi ziyade edilmiştir. Bu kelimenin aslı الحَلَق (boğaz) kelimesidir.⁴⁷

الْحُرْطُوم (hortum) kelimesindeki "ر" harfi zaidir. Kelimenin aslı الحِطْم (burna vurma) kelimesidir.⁴⁸

Bazı çağdaş dil bilginleri, البُغُوم (yemek borusu) kelimesinin بَلَعَ (yutmak) ve طَعِمَ (yemek) kelimelerinden, الْحُلُقُوم (boğaz) kelimesinin حَلَقَ (tıraş etmek, boğazına vurma) ve طَعِمَ kelimelerinden, الْحُرْطُوم (hortum) kelimesinin ise حَرَطَ (uzatmak) ve طَعِمَ kelimelerinden menhût olduğunu sanmışlardır.⁴⁹ Bu kelimelerin sonunda olan

43 Bu naht çeşitlerinin açıklaması için "Naht'ın Kısımları" başlığına bk.

44 İbn Fâris'in *el-Medhal ilâ 'ilmi'n-naht* adlı bir risale kaleme aldığı söylense de bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bk. Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavî*, 163.

45 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 329, 332, 505, 512, 2: 146, 3: 52; (Bu taksimle İbn Fâris Arap dilinde bazı kelimelerin müştak, bazılarının ise gayr-ı müştak olduğunu ifade etmiş ve bu görüşü benimsemiş olmaktadır).

46 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 329.

47 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 2: 143.

48 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 2: 251.

49 İbrahim Enis, *Min Esrâri'l-luğa* (Kahire: Mektebetu'l-enclü'l-Mısıryye, 1978), 90.

“م” harfinin, kadim Himyerî lehçesinde tenvîn alâmeti olarak değerlendirildiğine dair görüşler de söz konusudur. Ancak bazı bölgelerde bu tenvîn alâmetinin “م” harfi olduğu sanılmıştır.⁵⁰ İbn Fâris de ilk iki örnekte “م” harfinin zaid olduğunu kaydetmektedir. Aslında bu örneklere İbn Fâris’in naht’ı uygulamaması onun mutedil ve taassuptan uzak bir âlim olduğunu gösterir.

İbn Fâris *Mekâyîsu'l-luğa* adlı eserinde “أ، ظ، م، و، ي” harfleri dışında her harfin sonunda üçten fazla harfe sahip olan menhût, mezîd ve mevzû’ kelimelerle alakalı bâblar vermektedir. Bu beş harfin sonunda böyle kelimelere yer vermemesinin birkaç sebebi olabilir:

1. Bu harfle başlayan bir kelimenin olmaması. Zira “ظ” harfinde “Şimdiye kadar (bu harfle başlayan) bir kelime bulamadık”⁵¹ diyor. Yine “م” harfinde bâbin başlığını kaydetmiş ancak bir örnek vermemiştir.⁵²
2. Kelimenin ilk harfinin zaid olması. Dört ve beş harfli kelimelerin başında yer alan “ي” ve “ي” harflerinin zaid, ikinci harfinin ise ilk harf olarak dikkate alınması.⁵³ İbn Fâris bu türden kelimelerin ikinci harfini dikkate alarak o harfle alakalı kısımda bu kelimeleri kaydetmiştir. “و” harfi de bu harfler gibi olabilir.⁵⁴

İbn Fâris menhût, mezîd ve mevzû’ kelimeleri sadece “ب” harfinde bâblara ayırmakta diğer harflerde ise bâblara ayırmadan tasnif etmektedir. Birçok yerde menhût ve mezîd kelimeleri ayrı ayrı kısımda değil de karışık olarak vermektedir. Menhût kelimeleri diğer kelimelere göre daha çok örnekle geniş bir şekilde izah etmektedir. Çünkü İbn Fâris’in bu eseri kaleme almasının sebeplerinden biri de onun yukarıda zikrolunan naht düşüncesidir. Menhût kelimelere nispetle mezîd kelimeleri daha kısa şerh etmektedir. Mevzû’ kelimeler ise İbn Fâris’in en az verdiği ve en kısa şerh ettiği kelimelerdir.

Üç harften daha çok harfe sahip olan kelimelerin bâb başlıklarını İbn Fâris باب ما جاء من كلام العرب على أكثر من ثلاثة أحرف أوله باء (ilk harfi “ب” olan üçten fazla harfe sahip Arapça kelimelerle ilgili bâb) şeklinde vererek sadece ilk harfi belirtmiş diğer harflerde ise alfabetik sırayı gözletmemiştir.

4. Naht’ın Kısımları

el-Halîl b. Ahmed ve İbn Fâris’in naklettiği örnekleri inceleyen dil bilginleri naht’ı, fiilî, vasfî, ismî, nisbî, harfî ve tahfîfi olmak üzere altı kısma ayırmışlardır:

1. Fiilî naht: Bir cümleden bir fiilin türetilmesi şeklinde olan naht türüdür. حَيَّ عَلَى الفلاح cümlesinden حَيَّ عَلَى fiilini türetmek gibi.

50 İbrahim Enis, *Min Esrârî'l-luğa*, 90.

51 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 3: 476.

52 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 5: 352.

53 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 6: 160; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mucmelu'l-luğa*, nşr. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan (Beyrut: Mu'essesetu'r-risâle, 1406/1986), 1: 109, 2: 944; (İbn Fâris *Mekâyîs* adlı eserinde “ي” harfinin üçten fazla harfe sahip olan kelimeler kısmında sadece beş kelime zikretmiş olup bunların üçü yer ismidir).

54 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavî*, 252-253.

İbn Fâris cümleden oluşturulan menhût kelime için yukarıdaki örnek dışında bir fiil zikretmemiştir.⁵⁵

2. Vasfî naht: İki kelimededen, aynı ya da daha vurgulu anlama gelecek şekilde yeni bir sıfat oluşturmaktır. Mesela “sert/güçlü adam” anlamına gelen ضَبَطْرٌ kelimesi صَبَطَ ve صَطَرَ (sıkıca tutmak ve büyüklük) kelimelerinden oluşmuştur.⁵⁶
3. İsmî naht: İki kelimededen tek bir ismin oluşturulmasıdır. Mesela جَلَمَدٌ (sert kaya, taş, deve sürüsü) kelimesi الْجَلَدِ (sert toprak) ve الْجَمَدِ (kuru toprak) kelimelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir.⁵⁷
4. Nisbî naht: Bir şeyin ya da bir şahsın iki beldeye nispet edilmesidir. Mesela Taberistan ve Harezme’ye nispet etmek için bu iki isim طَبْرَحْرِيٌّ (Taberistan ve Harezmlî) şeklinde birleştirilerek ism-i mensup siygasında yeni bir isim elde edilmiştir.

İbn Fâris’in nisbî naht’e verdiği tek örnek عَبَسَمِيٌّ kelimesidir.⁵⁸

5. Harfî naht: Birbirinden bütünüyle bağımsız, iki veya daha çok harf veya edattan yeni bir anlam ifade etmesi için oluşturulan naht türüdür. Nahivcilerden bazıları, لَكِنُّ harfinin menhût olduğunu söylemektedirler. Bu kelimenin aslının لَكِنُّ ve لَكِنُّ kelimelerinden alındığı belirtilir. Buradaki “ن” tahfif için, لَكِنُّ kelimesinin “ن” harfinin ise iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı atılmış olduğu belirtilmektedir. Ancak Kûfe dil ekolüne mensup bazı dilciler, bu harfin ل ve ن kelimelerinden türetildiğini belirtirler. Ortadaki “ك” ise teşbih harfi değil zaid olduğu ve “ن” harfinin tahfif için düşürüldüğü görüşündedirler.
6. Tahfifi naht: بُنُو ile isim tamlaması oluşturulan ve harf-i ta’rif alan kabile adlarında söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla yapılmıştır. بُنُو الْعَنْبَرِ isim tamlamasının بَلْعَنْبَرٍ şeklini alması gibi.⁵⁹

İbn Fâris’in bu sayılanlar arasında *Mekâyisu’l-Luğâ*’da genellikle üzerinde durduğu fiilî, ismî ve vasfî naht türleridir. Bu sebeple bu üç naht türünü biraz daha açıklamak gerekmektedir:

1. Fiilî naht: *Mekâyisu’l-Luğâ*’da neredeyse her ilgili bâbda yer alan naht türüdür. Sulâsî fiillerden menhût, rubâ’î, humâsî ve sudâsî fiil çeşitleri vardır. İbn Fâris eserinde bu fiilleri zikretmekte ve açıklamaktadır. Bazen bu fiillerin mastarlarını belirtmekte çoğu zaman ise bunu belirtmemektedir. Bundan sonra bu

55 Gâzî Muhtâr Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğavî: dirâse fi ârâ’ihî’l-luğaviyye ve’n-nahviyye* (Dimaşk: Dâru tallâs, 1999), 81.

56 İbn Fâris, *Mekâyisu’l-Luğâ*, 3: 401.

57 İbn Fâris, *Mekâyisu’l-Luğâ*, 1: 507.

58 Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğavî*, 81.

59 Naht’in kısımları için bk. Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğavî*, 80; Civelek, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, 104-106; Belâsî, “Arap Dilinde Naht” 410-411; Orhan Oğuz, “Arapçada Naht Yöntemi ile Kelime Türetilmesi”, *Marife* 16/1 (Yaz 2016): 13-14; Özbalkıç, “Naht”, 311.

menhût fiil, hangi sulâsî fiillerden türemişse onları açıklamaktadır. Bazen de okuyucuyu eserde bu sulâsî fiillerin geçtiği yerlere yönlendirmektedir. Rubâî fiilin mastarına örnek olarak *الْبَحْتَقَّة* (delikten ya da çatlak bir su havuzundan suyun hızla akması) kelimesini vermek mümkündür. Bu kelime *بَحَقَّ* (ansızın su boşalmak, dökülmek) ve *بَتَقَّى* (fışkırmak, su taşmak) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁰ Humâsî fiile örnek olarak *تَجَحَّفَلَ* (toplanmak) kelimesi verilebilir. Bu kelime ya *الْحَفْل* (toplanmak) ve *الْجَفْل* (bir gidiş içerisinde toplanmak) ya da *الْجَفْل* ve *الْجَحْف* (bir şeyi kapıp götürmek) kelimelerinin birleşmesi sonucu türemiştir. *جَحْفَلَ* kelimesi "büyük ordu" anlamına gelmektedir.⁶¹ Bu örnekte görüldüğü gibi İbn Fâris bir kelimeyi birkaç yönden değerlendirmektedir. Buradaki örnekte her iki ihtimali de göz önüne alarak tercihte bulunmaktadır. Sudâsî fiile örnek olarak ise *اهْرَمَعَ* (suyun akması) kelimesi verilebilir. Bu kelime *هَمَعَ* (akmak) ve *هَرَعَ* (akmak) kelimelerinden menhût'tur.⁶²

2. İsmî naht: Dil bilginleri ismî ve vasfî naht'ı birbirinden ayırt etmektedirler. İsmî naht, ortak manaya sahip iki câmid kelimededen tek bir ismin oluşturulmasıdır. Buradaki menhût kelime bu ortak manaya delalet etme hususunda türediği kelimelerden daha üstündür. Çünkü bir kelimedeki harflerin çokluğu anlamın çokluğuna ve üstün olmasına delalet etmektedir. Mesela *جَلَمَد* (sert kaya, taş) kelimesi *الْجَلَد* (sert toprak) ve *الْجَمَد* (kuru toprak) kelimelerinin birleştirilmesiyle elde edilmiştir.⁶³
3. Vasfî naht ise yakın anlamlı iki kelimededen, sıfat olan üçüncü bir kelime naht etmektedir. Burada da menhût olan kelime anlam yönünden türediği kelimelerden daha üstündür. Mesela *الصُّلْدَم* (sert, katı) kelimesi *الصُّلْد* (katı) ve *الصُّدْم* (çarpmak) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁴ Vasfî naht örnekleri eserde ismî naht örneklerinden daha fazladır. Çünkü vasfî naht'ın iştikak yönü ismî naht'tan daha fazladır.⁶⁵

Mekâyis'teki menhût kelimeleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

1. İki kelimededen menhût kelimeler. Menhût kelimelerin çoğu iki kelimededen oluşmaktadır. İki kelimededen oluşan menhût kelimeleri şu şekilde çeşitlere ayırmak mümkündür:
  - a. *الهِبْلَع* (çok yiyen, obur) kelimesi *الهِبَالَع* (hırs) ve *الْبَلْع* (yutmak) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁶ *الهِبْلَع* kelimesi bu iki fiilin de anlamını kendisinde aksettirmektedir. *بُحْتَر* (kısa boylu, sıska) kelimesi de bu kısma örnek verilebilir. Bu kelime *بَرَّ* (kesmek, (sanki boyu kesildi, kısa oldu)) ve *حَرَّ*

60 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 1: 330.

61 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 1: 509.

62 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 6: 72.

63 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 1: 507.

64 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 3: 352.

65 Fiilî, ismî ve vasfî naht türleri için bk. Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğavi*, 82-83.

66 İbn Fâris, *Mekâyisul-luğa*, 6: 71.

(nafakasını kısmak, cimri davranmak, (sanki ona uzun boyluya verilen boy verilmedi)) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁷

- b. الصَّلْدَمَة (güçlü, kuvvetli at) kelimesi الصَّلْد (sert, katı olmak) ve الصَّدْم (çarpmak) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁸
- c. بَزَمَخ (kibirlemek) kelimesi زَمَخ (kibirlemek) ve بَزَخ (çıkık göğüslü gibi yürümek) kelimelerinden menhût'tur.⁶⁹
- d. بَلَطَح (kendini yere çalmak) kelimesi بَطَح (yere serilmek) ve أُبِلَط (döşenmiş yere yapışmak) kelimelerinden menhût'tur.⁷⁰
- e. الصَّهْلِيْق (çok haykırıp feryat eden kimse) kelimesi صَهْل (kişnemek) ve صَلَق (feryat etmek) kelimelerinden menhût'tur.⁷¹

Bu menhût kelimeleri oluşturan kelimelerdeki harflerin menhût kelimeler içerisinde farklı şekillerde dizilişinden anlaşılıyor ki, buradaki menhût kelimeleri oluşturanın sabit bir kuralı yoktur. Yani bu kelimeler semâ'î olarak oluşmaktadır.

2. Üç kelimededen menhût kelimeler. Mesela القَلْفَع (kopup yarılar olan kuru balcık) kelimesi قَفَع (bir şey içerisinde toplanmak), قَلَع (bir şeyi başka bir şeyden ayırmak) ve قَلَف (bir şeyi başka bir şeyden ayırmak) kelimelerinden oluşmaktadır.⁷²

Bir kelimenin lafzen ya da manen iki kelimededen menhût olduğunun izahı mümkün olmadığında üç kelimededen oluştuğu kanaati hâkim olmaktadır. الكُرْدُوس (büyük süvari bölüğü) kelimesi كَرَس ، كَرَس و كَرَس (bu köklerin her biri "toplanma" anlamına delalet etmektedir)⁷³ kelimelerinden oluşmaktadır. السَّحْبَلَة (büyük kırba) kelimesi ise سَحَل (dökmek, akıtmak), سَبَل (yağmur yağdı, göz yaş akıttı) ve سَحَب (suyu çekmek)⁷⁴ kelimelerinden oluşmaktadır.⁷⁵ Bu kelimelerdeki "ح", "ب" ve "ل" harfleri iki defa geçtiği için biri zaid sayılmaktadır.⁷⁶ العَصَلْبِي (yaratılış olarak güçlü ve kuvvetli olan kişi) kelimesi de üç kelimededen oluşmaktadır. Bu kelimeler عَصَب (bir şeyi tutup almak, kabzetmek), صَلَب (sert ve güçlü olmak) ve عَصَل (eğmek, bükmek, yamultmak) kelimeleridir. Bu kelimelerin hepsinde "güç-kuvvet" anlamı vardır.⁷⁷ İbn Fâris üç kelimededen oluşan menhût kelimeler hususunda el-Halîl b. Ahmed'den etkilendiğini belirtmektedir.⁷⁸

67 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 329.

68 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 3: 352.

69 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 331.

70 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 330-331.

71 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 3: 351.

72 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 5: 117.

73 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 5: 194.

74 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 3: 158.

75 Hâdî Hasan Hammûdî, Ahmed b. Fâris ve riyâdetuhu fi'l-bahsi'l-luğavi ve't-tefsiri'l-Kur'âni ve'l-meydâni'l-edebi (Beyrut: Âlemü'l-kutub, 1987), 317.

76 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 3: 158.

77 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 4: 370-371.

78 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 4: 371.

3. İki kelimededen menhût olup bir harf ziyade edilen kelimeler. Mesela الْجَنْزُفْرَةَ (kısa) kelimesi حَزَقَى (sıkışmak, daralmak) ve حَقَرَ (kısa boylu olmak) kelimelerinden menhût'tur. Ancak bu kelimedeki "ن" harfi zaidir.⁷⁹
4. Menhût ya da mezîd olması muhtemel kelimeler.⁸⁰ Mesela جَدَدَل (taş) kelimesini menhût olarak kabul edersek الْجَدَل (sertlik, katılık) ve الْجَدَد (sert toprak) kelimelerinden oluşmaktadır. Mezîd olarak kabul ettiğimiz takdirde ise bu kelimenin aslı الْجَدَل kelimesidir ve buradaki "ن" harfi zaidir. İbn Fâris bu kelimenin sahih kıyasa uygun olduğunu belirtmektedir.⁸¹

İbn Fâris'in kaydettiği menhût kelimeler incelendiği zaman bu kelimelerin genellikle menhût minh'de yer alan tüm harfleri kendisinde topladığı görülmektedir. Yani menhût kelimedede menhût minh'de yer almayan bir harf genellikle bulunmamaktadır.

Naht örnekleri arasında tek ortak nokta, bunların genellikle fiil ya da master şeklinde yapıldığı ve rubâî asıllı olmalarıdır. Rubâî asıllı örneklerin en çok bilinenleri şunlardır:

1. İki kelimededen menhût bir kelime. جُعِلْتُ فِدَاكَ "Kurbanın olayım!" demek olan جَعْفَلٌ gibi. Bazı rivayetlere göre جَعْفَدٌ kelimesi de aynı iki kelimededen menhût'tur.
2. Üç kelimededen menhût bir kelime. حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ demek olan حَيَّعَلٌ gibi.
3. Dört kelimededen menhût bir kelime. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ demek olan بَسْمَلٌ gibi. Bu kelime besmelenin ب → اسم → الله üç kelimesinden menhût'tur.
4. Birçok kelimededen tek bir kelimenin naht edilmesi. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ "Güç ve kuvvet yalnız Allah'tandır" demek olan حَوَّلٌ ya da حَوَّلَى gibi.⁸²

5. Menhût ve Mezîd Kelimeler

Bir kelimenin mezîd veya menhût olmasını şu şekilde ayırt etmek mümkündür: Mezîd kelime üç harfli bir tek kökün anlamını ihtiva etmektedir. Bu köke ziyade olarak getirilen harfler ise anlamda mübalağa maksadına mebnidir. Menhût kelimedede ise üç harfli iki veya üç kökün anlamları birleşmektedir. Mesela الْحَرْفُوفُ (zayıf hayvan) kelimesinin mezîd olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü sadece bir tek kökün anlamını ihtiva etmemektedir. O zaman menhût olduğunu söylemek gerekir. Bunun tespitini yaptıktan sonra bu kelimenin hangi köklerden meydana geldiğini bulmak kalıyor. Bu kelime حرف و حرق köklerinden mi oluşmaktadır? Yoksa حرق و حرق köklerinden mi? Ya da حرف و حرق köklerinden mi? Bunların dışında başka varsayımları da göz önüne almak gerekir mi?⁸³

79 İbn Fâris, *Mekâyîsü'l-luğa*, 2: 145; Başka bir örnek için bk. İbn Fâris, *Mekâyîsü'l-luğa*, 1: 510.

80 Bu tasnif için bk. Rıdvân, *el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. Fâris er-Râzî*, 103, 179-180.

81 İbn Fâris, *Mekâyîsü'l-luğa*, 1: 512.

82 Belâsî, "Arap Dilinde Naht" 411-412.

83 Hammûdî, *Ahmed b. Fâris*, 315-316.

İbn Fâris menhût kelimenin anlamı ile varsayılan köklerin anlamlarını mukayese etmekte ve en çok uyumlu olan köklerin anlamları dışında diğer köklerin anlamlarını elemektedir. İbn Fâris bu nazariyeye binaen الحَرْفُوف (zayıf hayvan) kelimesinin الحَرْف (her şeyin ince, keskin, zayıf kısmı) ve حَقَفَ (deve vb. zayıflayıp kambur olmak)⁸⁴ köklerinden oluştuğunu kaydetmektedir.⁸⁵ Buradan hareketle İbn Fâris'in naht uygulamasının içtihadî bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca menhût ile menhût minh'in anlamları arasındaki bağ ne kadar güçlü olursa bu onun ne kadar çok kıyasa uygun olduğunu gösterir.

Menhût minh olan kelimeler farklı anlamlara sahip oldukları gibi nadir de olsa aynı manaya sahip olabilir. Bu kelimelerin yakın anlamlı olması da mümkündür.⁸⁶ Yine menhût minh olan kelimelerin sulâsî mücerred olması şart değildir. Bazen mezîd de olabilir. Buna örnek olarak تَبْرَعَر (ahlakî kötü oldu) kelimesi verilebilir. Bu kelime الرِّعْر (kötülük, adilik) ve التَّبْرُع (fitne çıkmak) kelimelerinden naht edilmiştir.⁸⁷

Bazı kelimelerin sadece zahirine bakıldığı zaman onların mezîd olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu kelimelerin aslı iyice düşünüldüğü takdirde menhût oldukları ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak العَشْتَق (uzun boylu) kelimesi verilebilir. Bu kelime mezîd olarak varsayıldığında iki ihtimal ortaya çıkmaktadır:

1. Bu kelimenin kökü العَتَق kelimesidir ve "ش" harfi zaidir.
2. Bu kelimenin kökü الشَّتَق kelimesidir ve "ع" harfi zaidir.

Bu iki ihtimal birbirine terstir ve birisinin doğruluğuna karar vermek de imkânsızdır. Bu da العَشْتَق (uzun boylu) kelimesinin lafız ve mana ilişkisinden dolayı العَتَق (boyunu uzun ve kalın olmak) ve الشَّتَق (bir şeyi asmak, bir yerden asılı olarak uzamak)⁸⁸ kelimelerinden menhût olduğunu gösterir. Bu kelimenin menhût olduğunu gösteren başka bir husus ise "ن" harfinin şeddeli olmasıdır. Çünkü العنق kelimesinin her ikisinde "ن" harfi vardır.⁸⁹

6. İbn Fâris'in Naht Düşüncesine Yöneltilen Eleştiriler

İbn Fâris naht düşüncesinin doğruluğuna delalet eden en açık delili olarak جُدْمُور (kesilmiş hurma ağacının kökünden kalan kısım) kelimesini kaydetmektedir. Bu kelime الجَدْم (asıl, kök) ve الجُدْر (asıl, kök)⁹⁰ kelimelerinden oluşmakta ve bu iki kelimedenden ortak anlamını almaktadır.⁹¹

84 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 2: 143.

85 Hammüdi, *Ahmed b. Fâris*, 316.

86 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavi*, 256.

87 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 331.

88 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 4: 359.

89 Hammüdi, *Ahmed b. Fâris*, 316-317.

90 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 505-506.

91 Hammüdi, *Ahmed b. Fâris*, 316.

Bu örnekle alakalı Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986), İbn Fâris'in burada menhût'la muştak'ı birbirine karıştırdığını ve bu kelimeyi menhût sayarak zorlama bir yoruma girdiğini söylemektedir. es-Sâlih, naht'ın manası ve şekli farklı olan iki kelimeyi topladığını ancak bu kelimelerin aralarında az fark dahi olsa yakın anlamlı olabileceğini kaydetmektedir. Yukarıdaki örnekte ise bu iki kelimenin manaları arasında bir fark yoktur. Çünkü her iki kelime "asıl, kök" anlamına gelmektedir.⁹²

Bu eleştiriye şu şekilde cevap verilebilir: İbn Fâris, جُدْمُور kelimesine "kesilmiş hurma ağacının kökünden kalan kısım" şeklinde anlam vermiştir. Bu kelime burada "kesmek" ve "kök" kelimeleri ile açıklanmıştır. Bundan başka İbn Fâris الجَدْم kelimesini bu maddeyi açıklarken "kesmek",⁹³ الجَدْر kelimesini ise "asıl, kök"⁹⁴ şeklinde açıklamıştır. Bu da bu kelimelerin manalarının aynı olmayıp farklı olduğunu göstermektedir.⁹⁵

Yine Subhî es-Sâlih, onun menhût'la mu'arreb'i birbirine karıştırdığını iddia etmektedir.⁹⁶ Buna örnek olarak الفَرَزْدَقَة (hamur parçası) kelimesini vermektedir. Bu kelime فَارَزَ (ayırarak, elemek) ve دَقَّى (ezip un haline getirmek) kelimelerinden naht edilmiştir. Yani un hamur haline getirilmiş sonra ondan bir parçası ayrılmıştır.⁹⁷ Subhî es-Sâlih bu kelimenin mu'arreb olduğunu ve Farsçadan geçtiğini söylemektedir.⁹⁸

الفَرَزْدَقَة kelimesinin Arapça veya mu'arreb olması mümkündür. İbn Fâris bu kelimenin Arapça olduğu görüşünü esas alarak menhût olduğunu söylemiştir.⁹⁹ Çünkü onun naht'la alakalı ispat etmeye çalıştığı bir düşüncesi vardır. Bundan dolayı kelimelerin Arapça olma ihtimali varsa onu tercih etmiştir. el-Firûzâbâdî de bu kelimenin Arapça veya mu'arreb olabileceğini kaydetmiştir.¹⁰⁰ Yine İbn Fâris العَصْفَر (bitki) kelimesiyle alakalı iki ihtimali kaydetmektedir:

1. Şayet bu kelime mu'arreb ise kıyası söz konusu değildir.
2. Eğer Arapça ise عَصَرَ (sıkılmak, sıkıp suyunu çıkarmak) ve صَفَرَ (sarı renkte olmak) kelimelerinden naht edilmiştir.¹⁰¹

İbn Fâris mu'arreb kelimeleri naht'ın konusu olarak görmemiştir. Mesela الحَنْدَرِيس (içki) kelimesinin Rumca olduğu söylenilmektedir. Bundan dolayı iştikakıyla alakalı bilgi verilmemiştir.¹⁰²

92 Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2009), 268-269.

93 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 1: 439.

94 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 1: 436.

95 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavi*, 478-479.

96 Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğa*, 270.

97 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 4: 513.

98 Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi fikhi'l-luğa*, 270.

99 Fâhir, *İbn Fâris el-Luğavi*, 480.

100 Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muht* (Beyrut: Mu'essesetu'r-risâle, 1426/2005), 916.

101 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 4: 369.

102 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğa*, 2: 252.

İsmail b. Yakub el-Cevherî (ö. 393/1003 [?]), İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî (ö. 816/1413) gibi sözlük bilginleri, İbn Fâris'in belirttiği جَرْدَبَ (yenilmesin diye yemeğin üzerini elle kapamak)¹⁰³ gibi lafızlara işaret ederek, bu kelimelerin menhût olmadığını kaydetmişlerdir.¹⁰⁴ Bu bilgilere göre bu kelime Farsça asıllı mu'arreb bir kelimedir. "Ekmeği koruyan" anlamına gelen بان كَرْدَه terkiibinden Arapçaya geçmiştir.¹⁰⁵ İbn Fâris البُرْجِد (çizgili elbise) kelimesinin ise البِجَاد (çizgili elbise) ve البُرْد (yelek, hırka) kelimelerinden menhût olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶ Hâlbuki bu kelime Latince'den Arap diline geçmiştir.¹⁰⁷

İbn Fâris bazen menhût olması mümkün kelimeleri mezîd olarak nitelendirmiştir. Mesela بَعَثَ (kusması gelmek, midesi bulanıp dönmek) kelimesinin aslının بَيْتَ (bir şeyin sürekli kesilmesi, sivilce çıkmak) olduğunu kaydetmiş ve buradaki "ع" harfinin zaid olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸ Abdulkâdir el-Mağribî ise bu kelimenin menhût olduğunu (وَإِذَا الْفُجُورُ بُعِثَتْ) "Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman" (el-İnfîtâr 82/4) âyetini belirterek ifade etmiştir. Ona göre بَعِثَ kelimesi بَعِثَ (gönderilmek, çıkarılmak) ve أُبْرِئَ (harekete geçirilmek, çıkarılmak) kelimelerinden naht edilmiştir.¹⁰⁹ Ancak bu kelimenin بَيْتَ ve بَعَثَ kelimelerinden menhût olduğu da söylenebilir.

Yine İbn Fâris الحَدَلَّةَ (kendisinin daha üstün olduğu iddiasında bulunmak) kelimesinin aslının الحَدَقَ (bir şeye gücü yetmek, bir işte mahir olmak) olduğunu kaydetmiş ve bu kelimedeki "ل" harfinin zaid olduğunu belirtmiştir. İbn Fâris yine bu kelimenin Arap asıllı olmayıp muvelled¹¹⁰ olduğunu zan ettiğini ifade etmiştir.¹¹¹ Bu ifadeler İbn Fâris'in kesin bilmediği hususlarda ne kadar hassas ve dikkatli olduğunu göstermektedir. Ancak bu kelimenin حَدَقَ ve حَدَلَّةَ (akıcı bir şekilde konuşmak) kelimelerinden menhût olduğunu söylemek mümkündür.¹¹²

İbn Fâris ilk önce عَمْرَسَ (kuvvetli ve şiddetli adam, kötü ahlaklı kişi, şiddetli, çetin gün) kelimesini mezîd olarak nitelendirmekte ve bu kelimenin aslının المَرَسَ (girişken, güçlü, kuvvetli) olduğunu ve "ع" harfinin de zaid olduğunu

103 İbn Fâris'e göre جَرْدَبَ kelimesi جَرْدَبَ (kurak olmak, (kuraklık ekmeğin elde edilmesine engeldir)) kelimesinden ve جَرَبَ (جَرَاب - kılıf, kın, mahfaza, (ellerini kılıf gibi yaparak bir şeyi korumak)) kökünden naht edilmiştir. Bk. İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 506.

104 Civelek, "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı", 101.

105 el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1: 99; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1: 264-265; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, 67.

106 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 330.

107 Hilmi Halil, "İlmü'l-me'âcim'inde Ahmed b. Fâris beyne'n-nazar ve't-tatbik", *Dirâsât fi'l-luğa ve'l-me'âcim* (Beirut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 1998): 498.

108 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 1: 335.

109 el-Mağribî, *el-İştikâk ve't-ta'rib*, 22.

110 Muvelled, ihticâc devrinden sonra Arapça'ya başka dillerden giren veya türetme yoluyla bu dile kazandırılan yeni kelimeler için kullanılan terimdir. Bk. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb mine'l-kelâmi'l-a'camiyyi 'alâ hurûfî'l-mu'cem*, nşr. F. Abdurrahîm (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1410/1990), 14-15; Zulfikar Tuccar, "Dahil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 8: 413.

111 İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luğa*, 2: 144.

112 Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğavî*, 86.

belirtmektedir.¹¹³ Birkaç sayfa sonra ise yine bu kelimenin اَمْرَس (şiddetli) ve اَمْرَسِ kelimelerinden menhût olduğunu kaydetmektedir.¹¹⁴

İbn Fâris التُّعَبَّ kelimesini manasının değişmesine göre mezîd veya menhût olarak görmektedir. İlk önce bu kelimeye "hurma kurutma mekânından suyun çıkış yeri" anlamını vererek تَعَبَّ (akmak, fışkırmak) aslından geldiğini ve mezîd bir kelime olduğunu belirtmektedir. Buna göre bu kelimedeki "ل" harfi zaidir. İkinci olarak "mızrağın ucu" anlamını vererek bu kelimenin menhût olduğunu kaydetmektedir. Hangi kelimelerden menhût olması hususunda da iki farklı görüş beyan etmektedir. İlk olarak التُّعَبَّ (fışkırmak (mızrak havuzun oluğuna benzemektedir)) ve العَلْبُ (iz) kelimelerinden naht edildiğini ifade etmektedir. İkinci olarak العَلْبُ (iz) ve التَّبُّ (zayıf mızrak) kelimelerinden de naht edilebileceğini belirtmektedir.¹¹⁵ Yine جُحْدَبُ (büyük deve) kelimesini bir yerde mezîd ve aynı zamanda menhût¹¹⁶ olarak nitelendirmekte, başka bir yerde ise bu kelimeye "kokarca" anlamını vererek mevzû¹¹⁷ kelime olarak kaydetmektedir.¹¹⁸

İbn Fâris'in bir kelime ile alakalı farklı görüşler beyan etmesi onun tereddüt içerisinde olduğunu göstermeyip bu kelime ile alakalı bütün vecihleri göz önüne aldığını ortaya koymaktadır.¹¹⁹ Bu örnekler müellifin kendi maksadını ispat etmek için zorlama yorumlara girmeyen, taassuptan uzak duran, mütevazı ve mutedil bir bilgin olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

İbn Fâris sözlüğünde her harfin sonunda menhût, mezîd ve mevzu' kelimeleri işlemiştir. Klasik dil bilginleri arasında onun naht konusuyla en çok ilgilenen kişi olduğunu söylemek mümkündür. Üçten fazla harfi olan kelimelerin çoğunun iki veya üç ayrı sulâsî kelimedenden meydana gelen menhût kelimeler olduğu düşüncesini ilk ifade eden bilgin İbn Fâris'tir. O, bu fikrini üç yüzden çok kelimedede uygulamaya çalışmıştır.

İbn Fâris'ten önce, naht çeşitlerinden sadece cümleden oluşturulan fiilî naht ve nisbî naht bilinmekteydi. İbn Fâris'in ortaya koyduğu naht olgusu ise daha farklı ve daha geniştir. Onun *Mekâyîsu'l-luğâ*'da naht çeşitlerinden genellikle üzerinde durduğu, kelimelerden oluşturulan fiilî, ismî ve vasfî naht türleridir. Bu anlamda o naht olgusunu ilk ortaya koyan şahıs sayılmaktadır. Onun naht uygulamasının içtihadî bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. İbn Fâris'ten sonra naht konusunu işleyenlerin ondan etkilendiği ve çok yararlandığı aşikâr bir gerçektir.

113 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 4: 365.

114 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 4: 368; Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğâvi*, 87, 215.

115 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 403.

116 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 511; Başka örnekler için bk. İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 510, 5: 265.

117 Kıyasa uygun olmayan, o şekliyle vaz' edilen ve üç harften daha çok harfe sahip olan kelimelere mevzû' kelimeler denilmektedir.

118 İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 1: 513.

119 Tuleymât, *Ahmed b. Fâris el-Luğâvi*, 88.

KAYNAKÇA

- Belâsî, Muhammed es-Seyyid Ali. "Arap Dilinde Naht". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2. trc. Mehmet Ali Şimşek (Aralık 2003): 407-416.
- el-Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed. *el-Mu'arreb mine'l-kelâmi'l-a'camiyyi 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. nşr. F. Abdurrahim. Dimaşk: Dâru'l-kalem, 1410/1990.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. nşr. Ahmed Abdulğafur 'Addâr. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1990.
- Civelek, Yakup. "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı". *Nüşa* 10 (Yaz 2003): 97-118.
- Elmalı, Hüseyin. "Mu'cemü mekâyisi'l-luga". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed. *el-İnsâf fi mesâ'ilil-hilâf beyne'n-nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 cilt. b.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- Fâhir, Emin Muhammed. *İbn Fâris el-Luğavî menhecuhu ve eseruhu fi'd-dirâsâti'l-luğaviyye*. Riyad: Câmî'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Mu'essesetu'r-risâle, 1426/2005.
- el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'Ayn*. nşr. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâfi. 8 cilt. Beyrut: Mu'essesetu'l-a'lemî li'l-matbû'ât, 1988.
- Hammûdî, Hâdî Hasan. *Ahmed b. Fâris ve riyâdetuhu fi'l-bahsi'l-luğavî ve't-tefsiri'l-Kur'ânî ve'l-meydâni'l-edebî*. Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1987.
- el-Hamzâvî, Muhammed Reşad. "Nazariyyetu'n-nahti'l-Arabiyyeti'l-mağbûne". *Havliyyâtu'l-câmî'ati't-Tûnusiyye* 27 (1988): 31-49.
- Hilmî Halil. "İlmu'l-me'âcim 'inde Ahmed b. Fâris beyne'n-nazar ve't-tatbîk". *Dirâsât fi'l-luğa ve'l-me'âcim* (Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-Arabiyye, 1998): 461-503.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*. nşr. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 cilt. b.y.: Dâru'l-fikr, 1399/1979.
- ..... *Mucmelu'l-luğa*. nşr. Zuheyr Abdulmuhsin Sultan. 2 cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-risâle, 1406/1986.
- ..... *es-Sâhibî fi fikhil-luğati'l-Arabiyye ve mesâ'ilihâ ve suneni'l-Arab fi kelâmihâ*. nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Beyrut: Mektebetu'l-me'ârif, 1414/1993.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Ali b. Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- İbrahim Enis. *Min esrâri'l-luğa*. Kahire: Mektebetu'l-enclu'l-Misriyye, 1978.
- el-Kiftî, Cemaluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 cilt. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabi – Beyrut: Mu'essesetu'l-kutubi's-sekâfiyye, 1406/1986.
- el-Mağribî, Abdulkadir b. Mustafa. *el-İştikâk ve't ta'rib*. Mısır: Matba'atu'l-Hilâl, 1908.
- Oğuz, Orhan. "Arapçada Naht Yöntemi ile Kelime Türetilmesi". *Marife* 16/1 (Yaz 2016): 9-17.
- Özbalıkçı, Reşit. "Naht". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Rıdvân, Muhammed Mustafa. *el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. Fâris er-Râzî ve âsâruhu fi'l-luġa ve fi'n-nahv*. Mısır: Dâru nahda, 1991.
- Subhî es-Sâlih. *Dirâsât fi fikhi'l-luġa*. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2009.
- Tuleymât, Gâzî Muhtâr. *Ahmed b. Fâris el-Luġavî: dirâse fi ârâihi'l-luġaviyye ve'n-nahviyye*. Dımaşk: Dâru tallâs, 1999.
- Tural, Hüseyin. "İbn Fâris". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 479-481. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Tüccar, Zülfikar. "Dahîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- ez-Zirikli, Hayruddin. *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002.